

УДК 340.12:342.72/.73

Г. О. Христова, кандидат юридичних наук,
доцент, докторант Національного універси-
тету «Юридична академія України імені
Ярослава Мудрого»

Доктрина позитивних зобов'язань держави щодо прав людини: основні етапи формування

У статті визначаються витoki ідеї обов'язку держави поважати та гарантувати права людини, яка бере свій початок у класичних кон-ституційних доктринах природного права та суспільного договору; харак-теризуються основні етапи формування доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, її розвиток Європейським судом з прав людини; розкриваються основні підходи до класифікації позитивних обов'язків держави, а також принципи, що визначають зміст цієї док-трини.

Ключові слова: правова доктрина, права людини, негативні і пози-тивні зобов'язання держави, Європейський суд з прав людини.

В останній час проблема позитивних зобов'язань держави поступово починає привертати гідну її увагу на міжнародних науково-практичних заходах, присвячених правам людини, що проходять в Україні [4, с. 5, 24, 44; 7, с. 9]. Передусім їй присвячуються доповіді суддів Європейського суду з прав люди-ни, адже у ХХ ст. найбільш вагомий внесок у розвиток доктри-ни позитивних зобов'язань держави був зроблений саме цим Судом (далі – Європейський суд) у результаті тлумачення та

застосування ним Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї (далі – Європейська конвенція). Європейський суд з прав людини формує єдині стандарти правозахисту, які виступають взірцем для всіх країн, об'єднаних спільною європейською конституційною спадщиною, та тих, які прагнуть посісти гідне місце в європейському співтоваристві.

Через обов'язковість рішень Європейського суду для країн-учасниць Європейської конвенції, серед яких й Україна, а також визнання їх на законодавчому рівні джерелом права України [8] доктрина позитивних зобов'язань держави має посісти важливе місце у конституційній доктрині України. У той же час у вітчизняній науці проблематика позитивних зобов'язань держави розглядається у межах міжнародно-правових досліджень (в окремих працях М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, Л. Г. Гусейнова, В. Н. Денисова, В. І. Євінтова та ін.). Проте обмеження доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини лише міжнародно-правовим контекстом не дозволяє розкрити її соціально-філософський, загальнотеоретичний та конституційно-правовий потенціал. Одна з перших у вітчизняній юридичній науці і чи не єдина спроба теоретичного аналізу цієї доктрини була здійснена С. Шевчуком [12]. У наших попередніх публікаціях також було актуалізовано проблему позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції [9]. Загалом не лише доктрина, а й сама конструкція «позитивні зобов'язання держави» (від англ. *positive obligation, duties*) залишається маловідомою вітчизняному правознавцю.

Слід визнати, що не вдалося подолати цей бар'єр і дослідникам інших пострадянських країн, зокрема Російської Федерації. Так, у нещодавно виданій монографії «Людина і держава у правовій політиці Нового і Найновішого часу» [11] представлено розвиток історико-правових досліджень, розпочатих науковою школою О. Рибакова «Проблеми взаємовідносин особи, держави, правової політики у державно-правовій думці Росії і Заходу» [6; 11, с. 11]. Однак у цій монографії, де, за словами авторів, аналізуються «доктринальні основи кон-

цептуалізації проблеми людини і держави у правовій політиці», не представлено доктрину позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини. Хоча остання дозволяє переосмислити модель взаємодії людини та держави у сучасних цивілізаційних умовах; віднайти системні зв'язки між правами особи та обсягом і характером зобов'язань держави щодо їх поваги, забезпечення та захисту; установити межу відповідальності держави у разі їх порушення.

У свою чергу, доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини становить невід'ємну частину міжнародного, передусім європейського, права прав людини (англ. human rights law) та входить до усталеного категоріального апарату західної юриспруденції. Вона виступає концептуальним підґрунтям юридичної оцінки державної політики у сфері прав людини та вжитих державою заходів, спрямованих на захист та забезпечення основоположних прав і свобод. Причому в останні роки ступінь розробки теоретичних засад позитивних зобов'язань держави у галузі прав людини піднявся на якісно новий науковий рівень, про що свідчать ґрунтовні монографічні та дисертаційні дослідження, підготовлені знаними європейськими правознавцями [13; 14; 16; 18; 19, 21 та ін.].

Отже, мета цієї статті полягає у визначенні витоків ідеї зобов'язку держави поважати та гарантувати права людини, основних етапів формування доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини та її розвитку Європейським судом, а також розкритті основних принципів, що характеризують зміст цієї доктрини.

Про універсальність доктрини позитивних зобов'язань держави свідчить передусім те, що її витокі беруть початок у класичних конституційних доктринах природного права та суспільного договору, які було втілено у двох історичних національних документах: Декларації незалежності США 1776 р. та у програмному документі Великої французької революції Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Ці акти заклали фундамент юридизації основних ліберальних цінностей та ідеї обмеженого («стриманого») конституційного правління, за якого державна влада не є абсолютною,

а зв'язана певними обов'язками перед людьми та здатна забезпечити «достеменно дотримання особистих прав людини».

Декларація незалежності США 1776 р. стала першим документом в історії людства, де політико-юридичною мовою зафіксовано ідеї політичного лібералізму, проголошені спочатку Дж. Локком (XVII ст.), а згодом – мислителями епохи Просвітництва: Ш.-Л. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо (XVIII ст.). В її основу було покладено концептуальні ідеї стосовно «зако-ну природи», «природних прав» людини та «природної рівності людей». Низка положень Декларації як політичного докумен-та набула характеру політико-юридичних принципів, які було взято творцями американської Конституції за основу творення системи державної влади у США та закладення основополож-них засад взаємовідносин між людиною і державою.

До таких принципів, як доводить С. Головатий, перед-усім належать принципи мети (головного завдання) держав-ної влади, якою є збереження невід'ємних природних прав людини; принцип легітимності державної влади; принцип обмеження державної влади; нарешті, принцип обов'язку державної влади забезпечити збереження за людиною її невід'ємних природних прав. Зміст цих принципів зводиться до того, що, будучи першоджерелом державної влади, «при-родні права» виражають межі правового порядку, в яких має здійснюватися державна влада. Ці права стосовно державної влади виступають її обов'язком відповідати вимогам люд-ської природи як за своєю структурною побудовою, так і за змістом своєї діяльності. Якщо державна влада отримує свої повноваження від згоди тих, стосовно кого вона здійснюєть-ся, з чітко визначеною метою – для забезпечення природ-них прав тих, хто виражає свою згоду і стосовно встановлен-ня державної влади, і стосовно змісту її повноважень, то таке у результаті породжує обов'язок державної влади служити ви-конанню цього завдання, яке виступає як «загальне благо» [3, с. 437, 520, 521].

Не менше значення для конституювання ідеї обов'язку держави перед людиною мала і Французька Декларація прав людини і громадянина, в основу якої було покладено три скла-

дові вчення Ж.-Ж. Руссо: 1) невід'ємні права особи; 2) невідчужуваний суверенітет нації; 3) природний суспільний порядок. Французька Декларація відкинула притаманну доктрині абсолютної влади ідею обов'язку людини перед державою та стала втіленням принципу вищості прав людини відносно держави та ідеї державного обов'язку перед людиною забезпечити її природні права, що лежать в основі доктрини лібералізму, побудованої на ідеї свободи [3, с. 534].

С. Головатий звертає особливу увагу на те, що Французька Декларація однозначно закріплює певні «негативні обмеження та позитивні зобов'язання» стосовно самого «закону»: «закон має право заборонити лише дії, що є шкідливими для суспільства» (ст. 5); він «повинен бути однаковий для всіх: чи він захищає, чи карає» (ст. 6); «закон повинен запроваджувати лише ті покарання, які точно та очевидно є необхідними» (ст. 8) [3, с. 488, 535]. Такі «негативні обмеження та позитивні зобов'язання», на думку західних дослідників, впливають «із логіки прав людини, а не з певної конституційної системи» та мають важливе значення з тієї точки зору, що висування вимоги стосовно «закону» автоматично означало встановлення певних зобов'язань для законодавчого органу. Цим Франція по суті поклала початок «конституційної держави» (фр. «Etat de droit»), у якій «правами людини обмежено всі гілки влади, включаючи й законодавчу» [20, с. 200].

Отже, класична ліберальна доктрина природних прав заклала основи, а перші національні «праволюдні» декларації інституціоналізували ідею обов'язків держави щодо невтручання у сферу індивідуальної свободи, поваги до прав людини, їх забезпечення, захисту та сприяння реалізації. Більш того, Французька Декларація прав людини 1789 р. заклала таку концептуальну модель юридичного визнання прав людини, яка стала світовою моделлю. Про це свідчить мовна та змістовна близькість положень Французької Декларації та Загальної декларації прав людини 1948 р., яка запозичила основні ідеї доктрин епохи Просвітництва.

У межах єдиної універсальної міжнародної організації на зобов'язаннях держави у сфері прав людини наголошується у статтях 55 та 56 Статуту ООН, згідно з якими всі її держави-

учасниці зобов'язуються здійснювати спільні та самостійні дії для сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини й основоположних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови чи релігії. Ці положення Статуту ООН є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого здійснюється все подальше співробітництво держав у галузі прав людини, а також реалізується внутрішньодержавна правозахисна політика.

Сама ж доктрина позитивних зобов'язань держави виникає у західноєвропейській правовій науці вже в роботах кінця XIX – початку XX ст. Так, класична робота Л. Дюгі «Конституційне право. Загальна теорія держави» (1908 р.) містить окремий підрозділ «Позитивні зобов'язання держави», в якому автор теорії солідаризму вказує, що «крім того, що держава не може вчинювати певних дій, є дії, які вона повинна вчиняти; є позитивні зобов'язання, які покладаються на неї; є закони, які вона повинна видавати. ...Передовсім держава має надати всім безкоштовно мінімум освіти... Держава має видавати закони, які сприяють праці; має забезпечити лікування хворим; засоби для існування особам похилого віку, слабим та невиліковно хворим; і всім, зрештою, мінімум розумової культури, оскільки це виступає першою умовою можливості для кожного розвивати свою розумову та моральну діяльність» [5, с. 906–911].

Викладена позиція засвідчує, що на етапі свого становлення доктрина позитивних зобов'язань держави була обумовлена поділом самих прав людини на негативні та позитивні залежно від механізму реалізації свободи особи та засобів її забезпечення з боку держави. Класична теорія прав людини виходила з того, що негативні права людини визначають негативний аспект свободи та охороняють людину від небажаного втручання з боку держави у сферу її особистих прав і свобод. До них належать більшість громадянських та політичних прав (право на життя, свободу думки, слова, віросповідання, право на недискримінацію, право не піддаватися тортурам, право на мирні зібрання та об'єднання тощо). Негативні права людини передбачають негативні зобов'язання держави та її агентів (пред-

ставників) утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на їх порушення або незаконне обмеження.

Позитивні права людини закріплюють позитивний аспект свободи, їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. До них включають соціальні права (які іноді називають «соціальні наміри» або «соціальні цілі»), економічні та окремі культурні права: право на працю, відпочинок, соціальний захист, охорону здоров'я, гідний рівень життя та ін. Ці права забезпечені позитивними зобов'язаннями держави, які в найбільш широкому вигляді передбачають активні дії держави, спрямовані на їх забезпечення, захист та сприяння реалізації.

У другій половині ХХ ст. у конституційному праві країн-членів Ради Європи починає розвиватися та поступово стає домінуючим принципово новий підхід до конструкції позитивних зобов'язань держави, які починають поширюватись і на негативні права. Як зазначає С. Шевчук, «цьому також сприяє і суцільна юридизація суспільного життя та вирішення усіх важливих суспільних питань у межах юридичного процесу. Тобто класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати у їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії» [12, с. 57].

Найбільш повно цей підхід розроблений в юриспруденції Європейського суду, який послідовно розвиває позицію щодо поширення позитивних зобов'язань держави на всі основоположні права і свободи, гарантовані Європейською конвенцією, які переважно належать до громадянських та політичних прав, тобто мають «негативну» природу.

У світлі досліджуваної проблеми принципове значення має зв'язок правової доктрини із судовою практикою. Можливість застосування правових доктрин у судовій практиці є втіленням регулятивної функції останніх. У такому випадку судова практика виступає формою об'єктивації правових доктрин, засобом їх офіційного визнання та забезпечення підтримкою держави чи міжнародної спільноти (якщо йдеться про практику міжнародних судових установ). При цьому, як підкреслює

С. Васильєв, доктрина і судова практика не збігаються, але можуть співвідноситися як форма і зміст, тобто судове рішення виступає формою, яку приймає доктринальне положення. Тоді доктрина дійсно виступає джерелом судової практики [2, с. 73].

У зв'язку із цим важко погодитись із твердженням, що правові доктрини набувають формальної визначеності за допомогою письмової форми вираження у працях юристів та санкціонуються через судову практику шляхом посилення на праці авторитетних знавців права як правову основу при ухваленні рішень [1, с. 7–9]. Правові доктрини – це систематизовані, цілісні, концептуально та методологічно узгоджені теорії, ідеї, підходи, які отримали загальне визнання у науковому середовищі та підтримку професійної спільноти. Праці юристів – знавців права виступають лише однією з форм об'єктивної цих доктрин. Відповідно двосторонній зв'язок правових доктрин із судовою практикою відбувається не лише через посилення на визнані праці юристів у судових рішеннях, а й через розвиток цих доктрин судовими органами.

Принципово важливу роль у формуванні правових доктрин відіграють передусім вищі судові інстанції загальної юрисдикції, конституційні суди, а також міжнародні судові установи, до складу яких входять відомі фахівці у галузі права, котрі мають високий авторитет. Правові доктрини, що розвиваються у судовій практиці, «пронизують» судові рішення у конкретних справах, забезпечують їх концептуально-методологічну єдність і у той же час збагачуються за рахунок формулювання судами доктринальних положень, їх відтворення при розгляді аналогічних казусів та індивідуалізації з урахуванням відмінних обставин тієї чи іншої справи. Яскравим прикладом таких доктрин і є доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, яка набула офіційного визнання, міжнародного авторитету, обґрунтованості та достовірності, а також регулятивних властивостей переважно завдяки практиці Європейського суду з прав людини.

Слід наголосити, що у практиці Європейського суду не сформульовано офіційну дефініцію позитивних зобов'язань держави, однак вона може бути реконструйована на основі

конкретних рішень Суду, що відтворюють їх цілісну концепцію. Суддя Мартенс (Martens) у своїй окремій думці у справі «Гал проти Швейцарії» визначив позитивні зобов'язання як такі, що «вимагають від держав-учасниць... вживання заходів». Їх базове розуміння було закладено ще у Бельгійській мовній справі («the Belgian linguistic case»), в якій заявники вимагали від Суду розуміння таких зобов'язань як «обов'язку зробити що-небудь» (англ. obligations to do something).

Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що по суті вони вимагають від національних органів влади запровадити та застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше – вжити прийнятних (розумних) та належних заходів (англ. reasonable and appropriate measures) для забезпечення та захисту основоположних прав у кожному конкретному випадку [13, с. 6–7]. Ступінь їх виконання прямо пов'язаний з дотриманням державою принципів добросовісності (англ. good faith) та сумлінного ставлення до своїх зобов'язань (англ. due diligence).

Оскільки доктрина позитивних зобов'язань призводить до розширення вимог до діяльності держави у сфері реалізації положень Європейської конвенції, виникає необхідність визначити їх правові підстави. Підсумовуючи правові позиції Європейського суду, відомий англійський дослідник та інтерпретатор позитивних зобов'язань за Конвенцією королівський адвокат (QC) К. Стармер (Starmer) вказує, що теоретичну основу таких зобов'язань становлять три взаємозв'язаних принципи: по-перше, вимога ст. 1 Конвенції, згідно з якою держави зобов'язані гарантувати права і свободи, визначені у Конвенції, кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією; по-друге, принцип того, що права за Конвенцією повинні бути не «теоретичними чи ілюзорними, а практичними та ефективними» (справа «Ейрі проти Ірландії»); по-третє, принцип, що походить зі ст. 13 Конвенції, за яким у разі спору про порушення конвенційних прав кожному має бути забезпечено право на ефективний національний засіб юридичного захисту [17, с. 5]. У цілому, у своїх публікаціях К. Стармер справедливо наголошує, що у багатьох відношеннях позитивні зобов'язання є основною

ознакою Європейської конвенції, що вирізняє її серед інших інструментів, які забезпечують права людини, особливо серед тих, які були укладені до Другої світової війни.

Позитивні зобов'язання держави щодо прав людини та основоположних свобод, які виникають на підставі Європейської конвенції, реалізуються нею через виконання численних позитивних обов'язків, конкретизованих у практиці Європейського суду. Так, Європейський суд указав на обов'язки держав вживати таких конкретних позитивних заходів, як, наприклад, розслідування вбивств; захист від поганого (жорстокого) поводження найбільш уразливих щодо нього осіб, забезпечення негайного пояснення затриманим причин їх затримання чи арешту; забезпечення особи, яка не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, можливості одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; забезпечення юридичного визнання нової статі, набутої транссексуалами після успішної операції по зміні статі; захист засобів масової інформації від незаконного втручання у реалізацію свободи самовираження та чимало інших [16, с. 2].

Такі засоби можуть бути юридичними (наприклад, законодавче закріплення прав людини, встановлення юридичних вимог для здійснення певного роду діяльності або нормативна регламентація поведінки певних категорій осіб) чи практичними (зокрема, обов'язок держави вжити всіх практичних засобів для запобігання вбивству чи нанесенню тілесних ушкоджень особам, які перебувають під вартою, або запобігти самогубству засуджених). Серед позитивних зобов'язань держави виділяють матеріальні («субстантивні»), які передбачають забезпечення основних засобів, необхідних для повного володіння та користування гарантованими правами людини, наприклад вимоги щодо належного обладнання закладів пенітенціарної системи, надання затриманим чи ув'язненим особам медичної допомоги та ін., а також процедурні, наприклад проведення ефективного, оперативного та невідкладного розслідування випадків порушення прав людини незалежними компетентними особами [13, с. 16–17].

У своїй докторській дисертації, присвяченій позитивним зобов'язанням держави за Європейською конвенцією (2003 р.), яка визнається західними дослідниками найбільш значущою науковою працею, повністю присвяченою цій доктрині, німецький дослідник К. Дроге (Droge) пропонує «нормативну» категоризацію позитивних зобов'язань, яка виходить із постулатів «цілісної» теорії прав людини. Остання розрізняє ліберальне, соціальне та багатоаспектне (багатовимірне) розуміння фундаментальних прав. Відповідно вчений пропонує розрізняти «горизонтальні» та «соціальні» позитивні зобов'язання. «Соціальні» зобов'язання стосуються не лише так званих економічних та соціальних прав, а й «прав на законодавчі дії» та передбачають, зокрема, обов'язки держави ухвалити закони, необхідні для користування правами людини у певній національній системі. У цілому вони «служать реалізації прав людини у соціальній реальності». У свою чергу, «горизонтальні» зобов'язання держави стосуються захисту прав людини між приватними особами [14, с. 381–382; 21, с. 27].

Остання категорія позитивних обов'язків актуалізує важливу та мало відому українській науці проблему «горизонтального ефекту» («горизонтальної дії») прав людини, яка по суті піднімає питання, чи має держава гарантувати права людини у відносинах між приватними особами. Так, у справі «Осман проти Сполученого Королівства» Європейський суд закладає стандарт, за яким держава порушуватиме свої зобов'язання щодо захисту права на життя, якщо органи влади не зробили всього, що розумно очікувалося від них для запобігання реальній та безпосередній загрозі життю, про яку вони знали чи повинні були знати. Д. Ксенос (Xenos) взагалі пов'язує доктринальне обґрунтування позитивних зобов'язань держави саме з її обов'язком активного захисту прав людини від актів втручання з боку приватних осіб [21, с. 19].

Інші відомі європейські дослідники проблематики позитивних зобов'язань держави також пропонували свої підходи до типологізації обов'язків, що покладаються на держави позитивними зобов'язаннями за Європейською конвенцією

(К. Стармер) [18, с. 159], виокремлювали кілька «ер» (етапів) розвитку Європейським судом позитивних зобов'язань (А. Моубрей) тощо [16, с. 227–228]. Їх позиції стали окремим предметом нашого аналізу [10].

Розвиток доктрини позитивних зобов'язань держави Європейським судом з прав людини дозволив визначити основні принципи, які закладають стандарти таких зобов'язань щодо різних основоположних прав і свобод, а саме:

– разом з негативними зобов'язаннями держави утримуватися від неправомірного втручання, права і свободи, гарантовані Європейською конвенцією, забезпечені також позитивними зобов'язаннями, навіть тоді, коли вони прямо не передбачені в її тексті (справи «Маркс проти Бельгії», «Янг, Джеймс та Вебстер проти Сполученого Королівства» та ін.). Д. Фелдман (Feldman) вказує, що саме «динамічна інтерпретація Конвенції у світлі змінюваних соціальних і моральних передумов» дала змогу Європейському суду сформулювати «більш широкі зобов'язання, що накладаються на держави, ніж ті, які одразу ж очевидні при поверховому прочитанні тексту» [15, с. 53–54];

– принципи, які застосовуються до позитивних та негативних зобов'язань держав, є подібними. Незалежно від того, чи справа стосується позитивного обов'язку держави чи втручання органу державної влади у здійснення певного права, використовувані критерії суттєво не відрізняються. В обох випадках необхідно звертати увагу на досягнення справедливого балансу між наявними конкуруючими інтересами (інтересами окремої людини і суспільства в цілому) (справи «Соренсен і Расмуссен проти Данії», «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства», «Кіган проти Ірландії» та ін.);

– висновок про наявність або відсутність позитивного обов'язку приймається з урахуванням справедливого балансу між загальними інтересами громади та інтересами особи, пошук якого притаманний усім конвенційним положенням. Обсяг конкретних позитивних обов'язків відрізнятиметься у зв'язку з різноманітністю ситуацій, що виникають у дого-

вірних державах, та варіантів дій, які вони обирають з огляду на труднощі, пов'язані з підтриманням правопорядку в сучасних суспільствах, вибір пріоритетів і наявні ресурси. Проте цей обов'язок не можна тлумачити у спосіб, який би покладав на органи державної влади нереальний (неможливий) або непропорційний тягар (справи «Осман проти Сполученого Королівства», «Еплбі та інші проти Сполученого Королівства», «Пол і Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства», «Озгюр Гюндем проти Туреччини» та ін.);

– у своїй практиці Європейський суд послідовно розвиває доктрину позитивних зобов'язань держави та додає до неї нові елементи. Отже, на сьогодні внаслідок еволюції змісту Європейської конвенції фактично всі положення, які закладають її правозахисні стандарти, містять «подвійні» вимоги до держави: заборону неправомірного втручання у реалізацію прав і свобод та позитивні обов'язки щодо їх забезпечення та захисту.

Таким чином, розвинута Європейським судом та визнана іншими міжнародними правозахисними установами та авторитетними правовими школами доктрина позитивних зобов'язань держави виступає універсальним інструментом оцінки ефективності виконання останньою свого конституційного обов'язку щодо «утвердження і забезпечення прав і свобод людини» (який закріплено у ст. 3 Конституції України). Її подальше дослідження із загальнотеоретичних та конституційно-правових позицій, а також визначення обсягу та характеру позитивних обов'язків держави стосовно кожного з основоположних прав і свобод сприятиме зміцненню доктринального підґрунтя національного правозахисного механізму.

Список використаних джерел

1. Васильєв, А. А. Правовая доктрина как источник права: историко-теоретические вопросы [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.01 / А. А. Васильев. – Красноярск, 2007. – 28 с.
2. Васильєв, С. В. Правова доктрина – джерело процесуального права [Текст] / С. В. Васильєв // Актуал. питання інновац. розвитку. – 2012. – № 2. – С. 70–76.

3. Головатий, С. Верховенство права [Текст] : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Кн. 1 : Верховенство права: від ідеї – до доктрини. – С. 61–624.
4. Друга Міжнародна науково-практична конференція «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (м. Одеса, 20–21 вересня 2013 р.) [Текст] : програма. – Одеса : Фенікс, 2013. – 62 с.
5. Дюги, Л. Конституционное право. Общая теория государства. Репринтное воспроизведение издания 1908 г. [Текст] / Л. Дюги. – Одесса : Юрид. лит., 2005. – 1008 с.
6. Научная школа профессора О. Ю. Рыбакова «Проблемы взаимоотношения личности, государства, правовой политики в государственно-правовой мысли России и Запада» [Текст] // Правоведение. – 2011. – № 2. – С. 15–17.
7. II Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини (м. Львів, 29 листопада – 1 грудня 2013 р.) [Текст] : програма. – Львів : Галиц. друкар, 2013. – 16 с.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/3477-15>.
9. Христова, Г. О. Позитивні зобов'язання держави в сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції [Текст] / Г. О. Христова // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2012. – № 2 (69). – С. 30–41.
10. Христова, Г. О. Типи позитивних зобов'язань держави щодо прав людини у світлі юриспруденції Страсбурзького суду [Текст] / Г. О. Христова // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 11–19.
11. Человек и государство в правовой политике Нового и Новейшего времени [Текст] / под ред. О. Ю. Рыбакова. – М. : Статут, 2013. – 400 с.
12. Шевчук, С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини [Текст] / С. В. Шевчук // Право України. – 2010. – № 2. – С. 55–64.
13. Akandji-Kombe, J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights [Текст] / J.-F. Akandji-Kombe // Council of Europe : Human rights handbooks, 2007. – 68 p.
14. Droge, C. Positive Verpflichtungen der Staaten in der Europäischen Menschenrechtskonvention [Текст] / C. Droge. – Heidelberg : Springer, 2003. – 432 p.
15. Feldman, D. Civil liberties and human rights in England and Wales [Текст] / D. Feldman. – 2nd ed. – Oxford : OUP, 2002. – 1184 p.
16. Mowbray, A. R. The development of positive obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of

- Human Rights (Human rights law in perspective) [Текст] / A. R. Mowbray. — Oxford — Portland Oregon : Hart Publishing, 2004. — 239 p.
17. Starmer, K. European human rights law [Текст] / K. Starmer. — London : Legal Action Group, 1999. — 960 p.
 18. Starmer, K. Positive obligations under the Convention [Текст] / K. Starmer // Understanding Human Rights Principles / J. Jowell, J. Cooper (eds). — Oxford : Hart Publishing, 2001. — P. 157–180.
 19. Sudre, F. Les «obligations positives» dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme [Текст] / F. Sudre // Revue trimestrielle des droits de l'homme. — 1995. — Annue 6, № 23 (1 juillet 1995). — P. 363–384.
 20. The French idea of freedom: the old regime and the Declaration of Rights of 1789 [Текст] / ed. by Dale Van Kley. — Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1994. — 452 p.
 21. Xenos, D. The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights [Текст] / D. Xenos. — Routledge : Routledge Research in Human Rights Law, 2011. — 231 p.

Стаття надійшла 15 серпня 2013 р.

А. А. Христовая

**Доктрина позитивных обязательств государства
в сфере прав человека: основные этапы формирования**

В статье определяются истоки идеи обязанности государства уважать и гарантировать права человека, которая уходит корнями в классические конституционные доктрины естественного права и общественного договора; характеризуются основные этапы формирования доктрины позитивных обязательств государства в сфере прав человека, ее развитие Европейским судом по правам человека; раскрываются основные подходы к классификации позитивных обязанностей государства, а также принципы, определяющие содержание этой доктрины.

Ключевые слова: правовая доктрина, права человека, негативные и позитивные обязательства государства, Европейский суд по правам человека.

G. O. Khrystova

**Doctrine of positive obligations of the state regarding
the human rights: main stages of development**

Liberal human rights doctrine has focused primarily on protecting private individuals from abuse by public authorities. Governments and various state agencies have the greatest effect in the field of human rights. Human rights law

is therefore basically addressed to states and covers the «negative obligation» of the state not to violate individuals rights in any way. Such obligations of the state apply to the introduction of legislation or the application of such legislation. But it is clear that the full implementation of human rights cannot be achieved only by the prohibition of any illegitimate interference of public authorities. So positive obligations of the state may include obligations to implement, to guarantee or to protect rights.

Nowadays the doctrine of positive obligations of the state makes the integral part of the modern theory of human rights as well as international, prima facie, European human rights law. The most substantial concept of positive obligations is developed by European Court of Human Right as the result of its interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols. The Court has not provided an authoritative definition of positive obligations. However, Judge Martens in his dissenting opinion in Gul v Switzerland defined them as «requiring member states to ... take action». Also most of the rights under the Convention are negative rights («or rights to freedom from interference»), they may impose obligations on the state to take positive action to protect people.

Positive obligations of the state may be «legal» or «practical» so it is not enough for legal remedies to exist: it must also be possible for them to be really and usefully exercised. Another fundamental distinction of positive obligations of the state is that between «procedural» obligations and «substantive». Substantial obligations require prohibiting ill-treatment or forced labour, equipping prisons etc. As for procedural obligations, they impose the duty of the state to enact criminal legislation which is both dissuasive and effective and to conduct an effective investigation into the facts complained of as infringing particular right of freedom.

C. Droge, the author of the doctoral thesis Positive Verpflichtungen tier Staaten in der Europäischen Menschenrechtskonvention (2003), presents a «normative» categorisation of positive obligations within which the study of positive obligations can be undertaken through a more «holistic» human rights theory as liberal, social and multidimensional understanding of fundamental rights. The division of these categories breaks down to a «horizontal» and «social» dimension within which the case-law of the Court can fit. The former concerns the protection of human rights between private parties, while the latter comprise not only the so-called economic and social rights, but also rights to legislative

action, for example to enact the laws necessary for the enjoyment of right in a given national system.

Subsequent analysis of the different types of positive duties of the state based on the case-law of the Court will make a considerable contribution in development of national standards of evaluation of efficiency of the actions of the state in the field of human rights. The doctrine of positive obligations of the state regarding human rights ought to be integrated into the constitutional doctrine of Ukraine.

Keywords: *legal doctrine, human rights, negative and positive obligations of the state, European Court of Human Rights.*